

І. С. Накашидзе,

Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, м. Дніпропетровськ

МОДУСИ ПАСІОНАРНОСТІ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНОМОВНИХ ПОЕТІВ КАНАДИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

У статті досліджуються модуси пасіонарності, що виявляються у розвитку теми боротьби за свободу України та її народу, мотивів мрії про ідеальну батьківщину та жертвності заради досягнення мети. Матеріалом аналізу стала лірика О. Зуєвського, Л. Коровника, Яра Славутича, Дана Мура та ін.

Ключові слова: історіософічність, пасіонарність, художній образ

В статье исследуются модусы пассионарности, проявляющиеся в развитии темы борьбы за свободу Украины и ее народа, мотивов мечты об идеальной родине и жертвенности ради достижения цели. Материалом анализа стала лирика О. Зуевского, Л. Коровника, Яра Славутича, Дана Мура и др.

Ключевые слова: историософичность, пассионарность, художественный образ

This paper investigates the passionarity modes, manifested in the development of the theme of the struggle for the freedom of Ukraine and its people, motives of dreams about home and sacrifice for the sake of achieving the goal. The material for analysis is the lyrics of O. Zuyevskyk, L. Korovnyk, Yar Slavutyich, Dan Moore etc.

Keywords: history, passionarity, artistic image.

Центральною темою лірики україномовних поетів Канади другої половини ХХ ст. є тема батьківщини–України. Важливим у її розкритті є історичний вектор, що оприявнюється у формі згадок про історичні події (зокрема героїчну боротьбу козаків, події ХХ ст.). Україна постає скарбницею історичної пам'яті. У контексті історіософічності виокреслюється пасіонарність ліричних героїв – борців за свободу рідної землі.

У книзі «Кінець і знову початок» автор теорії пасіонарності Л. Гумільов дає визначення пасіонарності як характеристичної домінанти, незборимого внутрішнього прагнення (усвідомленого чи неусвідомленого) до діяльності, що спрямована на здійснення якоїсь мети (часто ілюзорної) [4, с. 68]. Ілюзорна мета нерідко уявляється носіям пасіонарності – пасіонаріям – ціннішою за власне життя або життя сучасників. Пасіонарність може проявлятися як владолубство або своєрідне горде смиренство, гоноровитість, діяльне милосердя, жертвний аскетизм тощо. Ці якості породжують як подвиги, так і злочини, як добро, так і зло, творення або руйнування. «Пасіонарність не дозволяє бути байдужим, конформістом, вести «рослинне» життя» [13]. Причиною пасіонарності Л. Гумільов вважає біохімічну енергію живої істоти, тому, на його думку, моральні оцінки пасіонарності не можуть використовуватись; добрими або лихими можуть бути свідомі рішення, а не імпульси [4, с. 69]. Імпульс пасіонарності може бути настільки сильним, що пасіонарії можуть не передбачити наслідків своїх дій, й не відмовляються від них навіть під прямою загрозою смерті. «Моральна оцінка пасіонарних дій у ставленні до інших людей обумовлюється насамперед об'єктивною користю останніх, а також її суб'єктивним сприйняттям з боку цих людей» [13]. Пасіонарність є сталим, інваріантним для різних етносів та епох комплексом психологічних та поведінкових рис. Так, М. Білий наголошує, що «жертвні сини і дочки української нації», які боролись і продовжують боротись за українську національну державу є особами з високим рівнем пасіонарності. «І основні модуси їх пасіонарності є високоморальними, добродійними, прометеївськими» [1].

Модуси пасіонарності знайшли своє художнє виявлення і в україномовній поезії Канади, насамперед у розвитку теми боротьби за свободу України та її народу, мотивів мрії про ідеальну батьківщину та жертвності заради досягнення мети. Цей аспект є недослідженим у літературознавстві, тому звернення до нього є актуальним. Аналіз художнього втілення модусів пасіонарності в україномовній поезії Канади становить мету даної статті.

Модуси пасіонарності у ліриці поетів-емігрантів тісно пов'язані з мрією повернення на батьківщину. Безпосередньо мотив мрії розгорнуто у поезії «Друзі, думка ця – не мрія» Л. Коровника:

О, друзі, думка ця – не мрія;
Хто в неї вірою живе,
Той до мети вперед пливе,
Бо віра – то сподівана надія! [8, с. 94].

Автор акцентує причинно-наслідковий зв'язок мотиву мрії повернутися у рідний край та мети допомогти Україні здобути свободу. Думка породжує мрію, мрія – мету, мета – віру, віра – надію на здійснення мети. Мета кожної людини (особливо емігрантів), за Л. Коровником, є служіння батьківщині й Богу, щоб «освітлювати братам дорогу» [8, с. 333]. У вірші С. Гурко «Заглядає минуле» висловлено заповіт українцям у Канаді. Через три часові площини – минуле, сучасне і майбутнє – поетеса проносить гасло «Не забудь! Пам'ятай!» [5], у якому закодовано «благання» пам'ятати своє коріння. Минуле постає точкою відліку та взірцем для співвітчизників, що зумовлює розвиток мотиву спадкоємності поколінь та наслідування їхніх дій.

Жити на батьківщині для поетів-емігрантів – є найвищою метою. Так, І. Темертей у поезії «Україна – це наші сподівання...» пише: «Україна – це наші сподівання, / Наша віра, слава і мета» [16, с. 16]. Водночас думки про Україну, спогад про неї є болючими для його ліричного героя. У поезії «Україно моя...» стан ліричного героя І. Темертей виражає через образ рани, рани внутрішньої – серця, душі: «Україно моя, ти незагоєна рана... / Ти роз'ятрене серце моє, ти зболюєш душу мою...» [16, с. 41]. У поезії І. Темертея центральним є мотив прагнення ліричного героя досягнути рідний край, хоча б душею: «Та в одних спогадах і радості нема...»

[16, с. 408], – стверджує він. Мета повернення на батьківщину пов'язана з мрією ліричного героя померти там, де він народився:

На чужині
Хотів би я лише одно:
Аби хоч вмерти в Україні,
Коли вже жити не дано [16, с. 47].

Тональність безвихідності та згасання надії забезпечує трагічний пафос поезії. Асоціативно виникає мотив бажаної просторової циклічності життя: померти там, де народився.

Розуміючи неможливість життя на батьківщині, поети-емігранти мріють про її незалежність, що породжує мотиви надії та сподівань на краще майбутнє: «Сподіваюсь, що настане добрий час» [16, с. 55], – проголошує І. Темертей. В образі доброго часу втілено образ світлого майбутнього, концептами якого є свобода України та українського народу як умови повернення на батьківщину. На цьому тлі у поезії виникає мотив омріяної незалежності.

Концепцію ідеальної батьківщини розгорнуто у поезії Яра Славутича, ліричний герой якої визначає свій ідеал України: «суверенна, кована держава / Бо в ній – і труд, і воля, і земля» [15, с. 83]. Вмотивовуючи такий зміст ідеальної батьківщини, Н. Ханенко-Фрізен зазначає: «Усвідомлений обов'язок діаспори зберігати та підтримувати свою українськість переріс у політичне кредо відстоювання своєї національної суверенності» [17, с. 23]. Ця теза знайшла своє вираження в поезії О. Зуєвського, ліричний герой якої переймається долею батьківщини. Сутність останньої увиразнюється образом світлого поля, що «горить червоно» від крові. Кров – наслідок дій радянської влади як пригноблювача та руйнівника духовності народу. Відповідь на питання: «Чи постане звідтіля [з Радянської України – І. Н.] протест?» [6, с. 18] прочитується в описі неба – сузір'я Зодіаку:

Там он, в Зодіякові,
Віщий знак горить
Тільки зняти голови,
Не казати – простіть [6, с. 31].

Ідеальна батьківщина у О. Зуєвського – вільна держава, що благословила своїх синів на боротьбу, «що небо з землею зв'яже» [6, с. 35]. Усвідомлення боротьби за вільну батьківщину як життєвої мети – здійснення найзаповітнішої мрії – долає почуття суму за батьківщиною.

Мотив жертвовності заради волі батьківщини пов'язаний із мотивом боротьби за волю України і її народу. У поезії Яра Славутича мотив боротьби за ідеальну батьківщину поєднується з мотивом помсти її поневолювачам: «Надійде правда. Грізнолика мста / Віднайде ціль. Веселою ясною / Зведеться воля, гнівна й проста» [15, с. 80]. Символом боротьби у ліриці Яра Славутича є образи «двосічного меча в обрамленні тризуба» [15, с. 81] та бойових знамен як втілення свободи й правди. З образом тризуба як емблемою України та мотивами свободи й правди як основами державного устрою корелюється мотив жертвовності як одна з умов здобуття омріяної держави, смерті в ім'я батьківщини: «Смерть в ім'я життя» [15, с. 85]. Яр Славутич ототожнює поняття батьківщини й життя як першооснов існування людини. Підкреслюючи любов ліричного героя до матері, поет прославляє рідний край. У поезії «Україна 1960-1970» Яр Славутич персоніфікує образ батьківщини за допомогою характеристичних епітетів «Непокірно-ставна, вольова» [15, с. 308], зближуючи образи України й матері, яка народжує дітей і виховує у їхніх серцях бойовий, нескорений дух. Вірними своїй справі дітьми в його поезії названі відомі на той час в Україні постаті шістдесятників: «Заливаха, Мороз, Караванський, Горинь...», «Симоненко, Осадчий, Костенко і Драч...» [15, с. 308]. Три крапки в цьому переліку за-свідчують, що його можна продовжити.

Мотив волі та образ ідеальної батьківщини пов'язуються з мотивом боротьби за незалежність, що постає метою ліричних героїв. В. Ворскло закликає емігрантів відкинути смуток і тугу заради боротьби: «Ти мусиш забути споконвічну журбу / І мусиш навчитись боротись» [2, с. 23]. Здатність до боротьби поетеса інтерпретує як ментальну рису українців, що зумовлює їх «служіння» Україні, боротьбу за незалежність та свободу народу. Ця теза розгорнута в низці поезій В. Ворскло, зокрема у вірші «Не страшно вмирати за свободу...»:

Не страшно вмирати за свободу
Без сліз, нарікань, каяття,
Бо мусить хтось жити для народу,
Його захищати життя [2, с. 36].

Поетеса пов'язує мотив боротьби з мотивами жертвовності та прометеїзму як ознак пасіонарності.

Р. Кедр у поезії «Катів не треба», переспівуючи рядки П. Чубинського «Ще не вмерла Україна», акцентує ідею звільнення батьківщини. Душа його ліричного героя сповнена патріотизмом і молодечим запалом боротьби: «Дали б нам Дике Поле – погуляти! / Катів не треба. Ми самі уб'єм» [7, с. 361]. Образ Дикого Поля – не лише географічна чи історична реалія, а й символ героїчного духу народу, що був притаманний козакам. Розгортаючи мотив боротьби народу за свободу своєї батьківщини, Р. Кедр звертається до образу ножа, що набуває символічного змісту:

Священний ніж! Це він – спаситель людства
Від голоду і холоду й неволі,
Від ворогів. Благословення людства –
Тверда, холодна, безчуттєва сталь [7, с. 360].

За допомогою означень «священний», «спаситель» поет сакралізує образ ножа, але епітети «твердий», «холодний», «безчуттєвий» підкреслюють, що ніж (хоча й священний) – лише знаряддя боротьби, що потребує твердої, мужньої руки.

Л. Ромен найкращою зброєю за волю батьківщини вважає слово і у поезії «О слово рідне!». порівнює його з мечем, що є традиційним для української поезії (згадаймо вірші Лесі Українки «Слово, чому ти не твердая криця» або Є. Маланюка «Стилет чи стилос?..»). Назва вірша Л. Ромена зорієнтовує на поезію О. Олесея «О слово рідне! Орле скутий». Порівняймо: у О. Олесея рядки «О слово! Будь мечем моїм!» [12, с. 113] спроектовані на майбутнє, у Л. Ромена – строфа «О, слово рідне – меч народу» [14, с. 17] опосередковано вказує, що ліричний герой вже обрав свою зброю. Порівняння слова з мечем створює опозицію духовне–матеріальне. Образ слова інтерпретований як сакральна матерія, володіння ним надає перевагу, духовну й інтелектуальну, над ворогом: мета застосування слова як зброї – показати тиранам їхню «мерзенність, / Нікчемність свою!» [14, с. 50]. Духовне відродження свободи зіставляється з відновленням каліни як символом-архетипом батьківщини. Образ пісні – символ відродження народу, символом його патріотизму: «Гей, тоді нестримними / зарокоче, злине / колядою-гимнами / пісня України!» [14, с. 17]. Зв'язок сучасності з історією та пам'яттю про минулу подвиги синів України в поезії «Новий Гимн» Л. Ромена підкреслено образом козацької крові, що тече у жилах вояків за свободу: «Таж – козацького ми роду / Нам диктує наша кров / Стати в лавах за свободу» [14, с. 60]. Образ крові – символ історичної та генетичної пам'яті народу, що несе у собі інформацію про героїчні подвиги минулого та ідею необхідності повторення їх у найближчому майбутньому.

Ідея незнищенності духу народу розгорнута у вірші С. Кузьменко «Легенда про невмирущий дуб». У її втіленні концептуальним є образ невмирущого дуба, символу легендарної країни, що скорельований на образ України:

Вік його рубали, корчували корінь...
Та коли у край той загостить весна,
Пнялися з коріння паростки угору,
Оживала в дубі пам'ять-давнина [10, с. 1].

Образ дуба – символ міцності, нескореності, пробудження національного духу та прагнення до свободи – асоціативно він зорієнтовує на тему міфологічного дерева роду. Образ весни у вищенаведеній строфі – вказівка не лише на пору року, а й на час відродження духовності й патріотизму українського народу: весна – період активізації народної боротьби за свободу. Символом волі та світла у поезії С. Кузьменко постає образ білих голубів: «Та доки є ви, білі голуби, / Я знаю темені боятися не треба» [10, с. 2]. Епітет «білі» наближає образ голубів до міфологеми священного вогню, що має горіти у серці кожного українця.

До біблійного мотиву у розкритті теми боротьби за свободу народу звертається Дан Мур. О. Кривчикова наголошує на своєрідності продовження Даном Муром міфологеми Є. Маланюка «стилеть і стилос», але з третім, релігійним елементом, «внаслідок чого утворюється нова: стилет–стилос–хрест. І хоча героїчний аспект не зникає, він уже не є домінуючим, якимось поволи посувається на другий план і в майбутнє. На перший же план виходять аспекти релігійний і мовний» [9]. Дан Мур у поезії «Символ» порівнює український народ з єврейським, сподіваючись: «Ми діждемося рідного Мойсея / З розмови на Хорив-горі!» [11, с. 8]. Образ гори Хорив співвідноситься з образом біблійної гори Синай, де пророк Мойсей молився Богу. Різниця між двома народами (єврейським і українським), на думку Дана Мура, лише у тому, що українському не треба йти до землі обітваної, адже він народився на ній, що посилює сенс необхідності боротьби за свободу: «З неволі вийдеш вільним, мій народе, / Себе віднайдеши на своїй землі!» [11, с. 8]. Асоціативно виникають мотиви самоідентифікації, національної гордості. З образом Мойсея співвідноситься образ ідеального воїна-поводиря народу, якому притаманні такі риси як героїзм, патріотизм, самопожертва. Його початки у світовій міфології – в образі Прометея, який дає людям вогонь. У Дана Мура цей образ осучаснюється, у нього – «новітній» Прометей: «Вогню нам дай, новітній, рідний Прометею, / Що святістю горить у вічності сонцях» [11, с. 18]. У міфологемі божественного вогню сфокусовано риси міцності й сили «прадідів» як приклад для сучасників. Вона зорієнтована на розвиток мотиву утвердження духовності як основи української держави.

У поезії О. Гай-Головка мотив боротьби за свободу народу набуває дещо іншого трактування, поєднуючись з проблемою долі української діаспори в Канаді. У цьому зв'язку промовистими у тексті є образи хижих звірів, які прибули слідом за ліричним героєм до нової країни проживання. У них вгадуються риси працівників НКВС та КДБ, що мають на меті «обмазувати тебе й твою громаду» [3, с. 94]. Надію на порятунок України як держави та воз'єднання народу, розкиданого по всьому світу, поет втілює в образі світанку у вірші «Приснилось мені»: «Дивлюсь – цвіте світанок / Прозорий, тихий, ясно-голубий» [3, с. 100]. Зоровий образ світанку у ньому через кольорові характеристики: жовтий та синій зорієтовують на український прапор, рожевий колір є символом заповітної мрії про свободу батьківщини. Здобуття омріяної волі О. Гай-Головко пов'язує з відновленням віри, яку радянська влада намагалась знищити: «І люди побачать Бога / У церкві вкраїнського степу» [3, с. 106]. Образ церкви степу – апогей у вираженні ідеалу духовності народу. У ньому поєднано два архетипні образи – церква та степ, що споконвіку були священними для українців. Їх поєднання підкреслює силу мужності, стійкості духу, єднання народу, що є умовою його незнищенності й процвітання у майбутньому. Подібний вектор розкриття теми батьківщини наближає образ України до візійного, фантастичного світу. Провідним стає мотив ностальгії, що розкривається через актуалізацію виразу почуттів туги та суму за рідним краєм.

Таким чином, у художньому зображенні України-батьківщини наявні модули пасіонарності, пов'язані з ідеями боротьби за свободу народу та незалежності держави, готовності до смерті заради їх досягнення. Поети-емігранти своєю зброєю обирають слово як сакральну матерію, символ духовної незнищенності та відродження українського народу. Мотив свободи України пов'язаний із мрією повернутись на рідну землю, скорельований на мотиви героїчної боротьби, жертвості, патріотизму, корені яких поети шукають у праісторії вітчизни. У цьому контексті вибудовується модель ідеальної батьківщини як вільної держави, що окреслюється через призму думок та мрій ліричного героя.

Література:

1. Білий М. Зауваження щодо стимуляції пасіонарності українського етносу [Електрон. ресурс] / М. Білий // <http://mediacrimea.com.ua/index.php?cstart=3&newsid=595>
2. Ворскло В. Листи без адреси: Вибрані поезії / В. Ворскло. – Торонто, 1967. – 68 с.
3. Гай-Головко О. Поетичні твори: [У 3 т.] / О. Гай-Головко. – Т. 3 (1978–1997). – Тернопіль : Тайп, 1998. – 180 с.
4. Гумилев Л. Н. Конец и вновь начало: популярные лекции по народоведению / Л. Н. Гумилев. – М. : Айрис-пресс, 2007. – 382 с.
5. Гурко С. Поезії [Електрон. ресурс] / С. Гурко // <http://www.poetry.club.com.ua/metr.php?id=1077&type=tvorch>
6. Зуєвський О. «Я входжу в храм...»: Поезії. Переклади. Статті. Матеріали до біографії / О. Зуєвський. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2007. – 840 с.
7. Кедр Р. Поезії / Р. Кедр. – Торонто : В-во «Свшан-зілля», 1983. – 372 с.
8. Коровник Л. Струмені в пустелі: Поезії (1991-2002) / Л. Коровник. – Едмонтон : «Дорога правди»; – Луцьк: РТ МКФ «Християнське життя», 2003. – 376 с.
9. Кривчикова О. В. Трансформація нового національного міфа в українській еміграційній поезії [Електрон. ресурс] / О. В. Кривчикова // Вісник Запорізького державного університету. – 2001. – № 4 // <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/1900.pdf>
10. Кузьменко С. Білі голуби: Поезії / С. Кузьменко. – Торонто : самвидав, 1998. – 28 с.
11. Мур Дан. Скрижалі туги: Поезії / Дан Мур. – Едмонтон, 1973. – 120 с.
12. Олесь О. Твори: [В 2 т.] / О. Олесь. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1: Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сагира. – 959 с.
13. Пасіонарність та пасіонарії [Електрон. ресурс] // http://maidan.org.ua/wiki/index.php/ПАСІОНАРНІСТЬ_та_ПАСІОНАРІЇ
14. Ромен Л. Передгрім'я: Поезії / Л. Ромен. – Філядельфія, 1953. – 64 с.
15. Славутич Яр. Твори. [У 5 т.] / Яр Славутич. – К. : Дніпро, Едмонтон: Славута, 1998. – Т. 1: Поезії (1937–1997). – 470 с.
16. Темертей І. Поезії / І. Темертей. – К. : Неопалима купина, 2004. – 512 с.
17. Ханенко-Фрізен Н. Інший світ або Етнічність у дії: канадська українськість кінця двадцятого століття / Н. Ханенко-Фрізен. – К. : Смолоскип, 2011. – 392 с.